

УДК 341.322.5

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2026.48.01>

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Андрусишин Б. І.

РЕПАРАЦІЇ, КОМПЕНСАЦІЇ ТА РЕСТИТУЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ЕВОЛЮЦІЯ ТА ПРАКТИКА

У статті описано історичну еволюцію та сучасні міжнародно-правові підходи до реалізації репарацій, компенсацій і реституцій як форм відповідальності держави за порушення міжнародного права внаслідок військової агресії. Здійснено аналіз переходу від карально-фіскальної моделі репарацій, закріпленої у Версальському мирному договорі 1919 р., до відновлювальної та людино-центричної парадигми, сформованої після Другої світової війни на основі рішень Потсдамської конференції 1945 р., Паризького мирного договору 1947 р. та Сан-Франциського мирного договору 1951 р. Проаналізовано договірно-компенсаційні механізми післявоєнного примирення, зокрема Люксембурзьку угоду 1952 р. між ФРН та Ізраїлем, а також розвиток реституційних практик у сфері повернення культурних цінностей і приватної власності.

Окрему увагу приділено сучасним інституційним моделям відшкодування шкоди, зокрема діяльності Компенсаційної комісії ООН після збройної агресії Іраку проти Кувейту (1991–2022), практиці Міжнародного суду ООН у справі «Демократична Республіка Конго проти Уганди», спадщині Міжнародного трибуналу з колишньої Югославії та компенсаційним механізмам Міжнародного кримінального суду відповідно до ст. 75 Римського статуту. Визначено тенденції гуманізації та інституціоналізації компенсаційної парадигми, що поєднує правові, політичні та моральні елементи відповідальності.

Обґрунтовано, що сучасні моделі репарацій, компенсацій і реституцій формують багаторівневу архітектуру міжнародного відшкодування шкоди, у межах якої ключовими передумовами ефективності виступають міжнародна легітимність, визнання відповідальності агресора та наявність інституційних механізмів контролю. Зроблено висновок про релевантність дослідженого міжнародного досвіду для формування майбутнього механізму відшкодування шкоди, завданої збройною агресією проти України.

Ключові слова: репарації, компенсація, реституція, міжнародно-правова відповідальність держави, збройна агресія, відшкодування шкоди, міжнародні судові інституції, практика міжнародних трибуналів.

Постановка проблеми. У сучасному міжнародному праві репарації, компенсації та реституції посідають ключове місце в системі міжнародно-правової відповідальності держави за збройну агресію та інші міжнародно-протиправні діяння. Водночас, історична еволюція цих інструментів, а також різноманітність практик їх застосування (від міждержавних договорів до діяльності міжнародних судових і компенсаційних інституцій) зумовлюють фрагментарність підходів до їх правової природи, механізмів реалізації та ефективності. За умов зростання масштабів збройних конфліктів і масових порушень міжнародного гуманітарного та прав людини особливої актуальності набуває системний аналіз еволюції та сучасної практики застосування репарацій, компенсацій і реституцій як інструментів міжнародно-правової відповідальності держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемні питання репарацій, компенсацій та реституцій як інструментів міжнародно-правової відповідальності держави набули широкого висвітлення у працях як класичних, так і сучасних дослідників міжнародного права. У науковій літературі сформувалися різні підходи до осмислення правової природи зазначених форм відшкодування шкоди, їх історичної еволюції та ролі у реагуванні на збройні конфлікти й інші міжнародно-протиправні діяння. Окрему увагу приділено співвідношенню договірних і інституційних механізмів реалізації репарацій, компенсацій і реституцій, а також практиці їх застосування в діяльності міжнародних судових та компенсаційних органів. Значний внесок у дослідження теоретичних і практичних аспектів міжнародно-правової відповідальності держави та механізмів відшкодування шкоди зроблено в працях українських і зарубіжних учених, зокрема О. Агапова, А. Мойсеєнко, М. Мазовер, К. Ярауш, П. Грімстед, М. МакМіллан, В. Лінколн, А. Лернер та ін.

Мета та завдання дослідження. Дослідження еволюції та сучасної практики застосування репарацій, компенсацій і реституцій як ключових інструментів міжнародно-правової відповідальності держави за порушення міжнародного права, зокрема у контексті військової агресії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Практичний аналіз міжнародного досвіду реалізації репарацій, компенсацій та реституцій як форм відповідальності держави за порушення міжнародного права, на наш погляд, детермінований насамперед фактом їхньої спільної мети, яку можна визначити як відновлення порушеного міжнародного порядку (*status quo ante*) та утвердження принципу відповідальності держави-порушника, водночас забезпечуючи стабільність міжнародних відносин та справедливість у постконфліктний період.

Історична практика свідчить про еволюцію підходів від вузько-економічної логіки після Першої світової війни до комплексних політико-правових та гуманітарних моделей XXI ст. Після Першої світової війни, згідно з Версальським договором 1919 р., було закріплено принцип колективної відповідальності (ст. 231) та зобов'язання Німеччини компенсувати втрати цивільного населення (ст. 232), контроль за виконанням здійснювала Репараційна комісія союзників [6]. Проте, високі фінансові тягарі спричинили гіперінфляцію та політичну радикалізацію, що зумовило перегляди репараційної політики через Плани Давеса та Янга [3, 10]. Водночас, договір поєднував компенсаційні та реституційні підходи, заклавши основу для подальшої юридичної практики відновлення майна та прав.

У міжвоєнний період виникла необхідність уточнення механізмів контролю за виконанням репарацій та їхньої міжнародної легітимності. Поряд із Планом Давеса та Планом Янга, що пом'якшували економічний тягар, активізувалися дипломатичні механізми врегулювання претензій, включаючи конференції з обговорення реституційного відшкодування культурних цінностей і приватної власності, втрачених унаслідок бойових дій, що продемонструвало потенційну роль економічної компенсації без врахування гуманітарного і правового контексту з позиції протилежного ефекту (політичної нестабільності і соціального напруження) [7]. Водночас, накопичений досвід став основою для міжнародних договорів після Другої світової війни, де поєднання матеріальної, юридичної та моральної відповідальності стало стандартом відновлювальної політики.»

Після Другої світової війни репарації та компенсації набули відновлювальної логіки. Наприклад, Потсдамська конференція 1945 р. визначила мету репарацій як ліквідацію воєнного потенціалу агресора та сприяння відбудові постраждалих держав, що стало основою комплексного політико-економічного механізму [6]. Своєю чергою, реституція культурних цінностей і приватної власності доповнювала матеріальні виплати, а міжнародні комісії контролювали справедливий розподіл ресурсів. На доповнення, приклад Люксембурзької угоди 1952 р. між ФРН та Ізраїлем започаткував договірно-компенсаційне примирення та політику морального відновлення, що знайшло відображення і у програмах компенсацій жертвам Голокосту та угодах ФРН з іншими країнами [1].

У другій половині XX ст. ретроспективно спостерігалась гуманізація підходів, де компенсації стали не лише міждержавними, а й персоніфікованими, орієнтованими на індивідів і громади, як показали, зокрема, угоди між ФРН та Польщею (1972 р.) [2] та прецеденти Міжнародного суду ООН у справі *Reparations for Injuries Suffered in the Service of the United Nations* (1949 р.) [7]. У цих процесах компенсація виступала інструментом стабілізації міжнародних відносин і реінтеграції держав.

На межі XX–XXI ст. виникли нові багаторівневі та інституційні моделі. Зокрема, Компенсаційна комісія ООН після агресії Іраку проти Кувейту (1991–2022 рр.) створила комплексний механізм відшкодування шкоди, поєднавши судові, адміністративні та фінансові інструменти [6], а постюгославські конфлікти 1990-х рр. через ІСТУ заклали прецедент персональної відповідальності [4], тоді як африканські кейси («ДР Конго проти Уганди», 2005, 2022 рр.) підтвердили людиноцентричний підхід до відшкодування [4]. У 2004 р. Trust Fund for Victims при Міжнародному кримінальному суді інтегрував матеріальне відшкодування з психологічною реабілітацією та освітою, а програми ЄС та Ради Європи підтримували відновлення постраждалих від воєнних та гуманітарних криз [12].

Сучасна практика демонструє системність компенсаційної парадигми, де юридичний, політичний та моральний виміри взаємодіють у єдиній площині. Репарації та компенсації вже не є лише каральним інструментом, а засобом відновлення довіри, реконструкції державності та запобігання повторенню порушень міжнародного права. Ці міжнародні моделі заклали, зокрема але не виключно, і методологічну та практичну основу для формування національної політики України щодо відшкодування шкоди внаслідок військової агресії російської федерації.

Висновки. По-перше, міжнародна практика відшкодування шкоди внаслідок військової агресії демонструє еволюцію від вузькоекономічних репарацій після Першої світової війни до комплексних політико-правових та гуманітарних моделей ХХІ ст., де компенсації, реституції та моральне відновлення поєднуються з відновленням прав і довіри між державами та постраждалими спільнотами.

По-друге, сучасні багаторівневі механізми міжнародних організацій (ООН, Міжнародний кримінальний суд, ЄС, Рада Європи) показують, що ефективна реалізація відшкодування шкоди потребує інтеграції юридичних, фінансових і соціально-психологічних інструментів, а також персоніфікованого підходу до постраждалих, що забезпечує стабільність міжнародних відносин і превентивну функцію проти повторення агресії.

По-третє, накопичений міжнародний досвід створює методологічну та практичну основу для формування національної політики України щодо відшкодування шкоди внаслідок повномасштабної збройної агресії російської федерації, дозволяючи поєднати матеріальні, юридичні та моральні компоненти репарацій у рамках ефективної системи правового захисту держави та її громадян.

Використана література:

1. Agreement between the State of Israel and the Federal Republic of Germany (Luxembourg, 10 September 1952). *United Nations Treaty Series*. 1952. Vol. 162, № 2137. P. 205–217.
2. Agreement on Compensation for Victims of Nazi Persecution (Bonn, 16 August 1972) / Federal Republic of Germany and the Republic of Poland. Bonn : Federal Ministry for Foreign Affairs, 1972. 12 P.
3. Agreement Regarding the Complete and Final Settlement of the Question of Reparations (Annex to the Young Report, 7 June 1929). *Young Plan*. The Hague : Permanent Court of Arbitration Archive, 1929. 100 P.
4. Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda) : Judgment on Reparations of 9 February 2022. *I.C.J. Reports*. 2022. 73 P.
5. Brandt S. Versailles, Treaty of. 1914-1918 Online – *International Encyclopedia of the First World War* / ed. by U. Daniel, P. Gatrell, O. Janz, H. Jones, J. Keene. Berlin : Freie Universität Berlin, 2021. P. 1–6.
6. Final Report and Recommendations (1991–2022) / United Nations Compensation Commission. Geneva : UNCC Secretariat, 2022. P. 1–64.
7. Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (Advisory Opinion) : Advisory Opinion. *ICJ Reports*. 1971. P. 16–17.
8. Mazower M. *Governing the World: The History of an Idea, 1815 to the Present*. London : Penguin Press, 2012. 496 P.
9. Potsdam Agreement (Protocol of the Proceedings), 2 August 1945. Section IV “Reparations from Germany”, paras. 4(a)–(b), 5–6. *Foreign Relations of the United States: The Conference of Berlin (1945)*. Vol. II. Washington, D.C. : U.S. Government Printing Office, 1960. P. 1492–1496.
10. Report of the Committee of Experts on Reparations (Dawes Report) / Committee of Experts on Reparations. London : HMSO, 1924. 184 P.
11. Resolution 827 (1993) of 25 May 1993 / International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia ; United Nations Security Council. S/RES/827 (1993). New York : United Nations, 1993. 9 P.
12. Trust Fund for Victims – Annual Report 2023 / International Criminal Court. The Hague : ICC Publications, 2023. P. 7–31.

References:

1. Agreement between the State of Israel and the Federal Republic of Germany (1952) United Nations Treaty Series, Vol. 162, No. 2137, pp. 205–217.

2. Agreement on Compensation for Victims of Nazi Persecution (1972) Federal Republic of Germany and the Republic of Poland, Bonn, Federal Ministry for Foreign Affairs, 12 p.
3. Agreement Regarding the Complete and Final Settlement of the Question of Reparations (1929) Young Plan, The Hague, Permanent Court of Arbitration Archive, 100 p.
4. Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda), Judgment on Reparations of 9 February 2022 (2022) I.C.J. Reports, 73 p.
5. Brandt S. (2021) Versailles, Treaty of. 1914–1918 Online – International Encyclopedia of the First World War, ed. by U. Daniel, P. Gatrell, O. Janz, H. Jones, J. Keene, Berlin, Freie Universität Berlin, 6 p.
6. Final Report and Recommendations 1991–2022 (2022) United Nations Compensation Commission, Geneva, UNCC Secretariat, pp. 1–64.
7. Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (Advisory Opinion) (1971) ICJ Reports, pp. 16–17.
8. Mazower M. (2012) Governing the World: The History of an Idea, 1815 to the Present, London, Penguin Press, 496 p.
9. Potsdam Agreement (Protocol of the Proceedings), 2 August 1945 (1960) Foreign Relations of the United States: The Conference of Berlin (1945), Vol. II, Washington, D.C., U.S. Government Printing Office, pp. 1492–1496.
10. Report of the Committee of Experts on Reparations (Dawes Report) (1924) Committee of Experts on Reparations, London, HMSO, 184 p.
11. Resolution 827 of 25 May 1993 (1993) International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, United Nations Security Council, S/RES/827 (1993), New York, United Nations, 9 p.
12. Trust Fund for Victims – Annual Report 2023 (2023) International Criminal Court, The Hague, ICC Publications, pp. 7–31.

Andrusyshyn B. I. Reparations, compensation and resistance as instruments of international legal responsibility: evolution and practice

The article describes the historical evolution and modern international legal approaches to the implementation of reparations, compensation and restitution as forms of state responsibility for violations of international law as a result of military aggression. The transition from the punitive-fiscal model of reparations, enshrined in the Versailles Peace Treaty of 1919, to the restorative and human-centered paradigm formed after World War II on the basis of the decisions of the Potsdam Conference of 1945, the Paris Peace Treaty of 1947 and the San Francisco Peace Treaty of 1951 is analyzed. The contractual and compensatory mechanisms of post-war reconciliation are analyzed, in particular the Luxembourg Agreement of 1952 between Germany and Israel, as well as the development of restitution practices in the field of the return of cultural values and private property.

Special attention is paid to modern institutional models of reparation, in particular the activities of the UN Compensation Commission after the armed aggression of Iraq against Kuwait (1991–2022), the practice of the International Court of Justice in the case of the Democratic Republic of the Congo v. Uganda, the legacy of the International Tribunal for the Former Yugoslavia, and the compensation mechanisms of the International Criminal Court in accordance with Article 75 of the Rome Statute. The tendencies of humanization and institutionalization of the compensation paradigm, which combines legal, political, and moral elements of responsibility, are identified.

It is substantiated that modern models of reparations, compensation, and restitution form a multi-level architecture of international reparation, within which the key prerequisites for effectiveness are international legitimacy, recognition of the responsibility of the aggressor, and the presence of institutional control mechanisms. A conclusion is made about the relevance of the studied international experience for the formation of a future mechanism for compensation for damage caused by armed aggression against Ukraine.

Key words: *reparations, compensation, restitution, international legal responsibility of the state, armed aggression, compensation for damage, international judicial institutions, practice of international tribunals.*

Дата першого надходження статті до видання: 28.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 29.05.2026